

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

АЙТАН САМИР ГЫЗЫ СЕИДОВА

ФИГУРЫ ЭКСПРЕССИВНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ
ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

5708.01 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2014

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYTƏN SAMİR qızı SEYİDOVA

İNGİLİS DİLİNİN BƏDİİ DİSKURSUNDA İFADƏLİLİK
FİQURLARI

5708.01 – German dilləri

Filologiya fənni fəlsəfi doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2014

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin üslubiyarı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Rəsmi opponentlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Fərman Hüsən oğlu Zeynalov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bəylər İslamxan oğlu Hacıyev

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin İngilis filologiyası və
İngilis dilinin tarixi və qrammatikası kafedraları

Müdafiə _____ 2014-cü il saat _____ Azərbaycan
Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081
Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ MƏZMUNU

Mövzunun aktuallığı. Son vaxtlar bədii diskursda ritorik vasitələrin öyrənilməsi və onların ifadə imkanlarının miqyasını müəyyənləşdirmək sahəsində tədqiqatlara böyük diqqət yetirilir. Bildiyimiz kimi, hələ Qədim Yunan ritorikləri tərəfindən ritorik fiqurların təsnifi aparılmış və hal hazırda istər dünya, istərsə də Azərbaycan dilçiliyində həmin istiqamətlərə maraq artmaqdadır. Həmçinin, nəzəri dilçilikdə məcaz və ritorik fiqur anlayışı, onların sərhədləri birmənalı izah olunmur, eləcə də tətbiqi dilçiliyin mühüm problemlərindən olan nitqin emosionallığının optimallaşdırılması məsələsinin həllində də ritorik fiqurlar böyük rol oynayır və onun tədqiq olunmaq zəruriliyi bir məqsəd kimi qarşıya qoyulur.

Bu baxımdan ingilis dilinin bədii diskursunda ritorik fiqurlardan istifadə, onların bədii mətndə yeri, kommunikasiya prosesində oynadığı rolu müəyyənləşdirmək kimi məsələlərə həsr olunmuş bu dissertasiya aktuaalığına görə fərqlənir. Mətnşünaslıqda mətn semantikasının ifadə imkanlarının genişləndirilməsində ritorik fiqurların rolunun aydınlaşdırılması baxımından da qeyd olunan mövzu kifayət qədər maraqlıdır.

Tədqiqatın obyekt. Dissertasiyanın tədqiqat obyektini ingilis dilli mətnlərdə işlənən ritorik fiqurlardır.

Tədqiqatın predmeti. İngilis dilinin Britaniya və Amerika variantlarında yazılmış əsərlərdən seçilən nümunələr təşkil edir. İngilis dilinin bədii diskursunda ifadəlilik vasitələrində ritorik fiqurların təsnifi, onların müxtəlif səviyyələrdə verballaşması xüsusiyyəti, eləcə də tədqiqatdan alınan nəticələrin sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İngilis dilinin bədii diskursunun tədqiqinə həsr olunmuş bu işdə əsas məqsəd ritorik fiqurların müəllif və oxucu kontekstində mətnin qurulmasında oxucuya anlamasında emosional təsirin effektinin yüksəldilməsində oynadığı rolu göstərməkdən ibarətdir. Dissertasiya işinin digər məqsədi də nitqin törəməsi və qavranılması kontekstində ritorik fiqurların necə yer alması barəsindəki fikirləri konkret elmi-nəzəri və faktik materiallarla əsaslandırmaq, eləcə də məcaz və ritorik fiqur, fikri və söz fiqurları anlayışına aydınlıq gətirmək, onların sərhədlərini aydınlaşdırmaq və bu barədəki fikirləri təhlil edərək elmi-nəzəri şərh verməkdən ibarətdir.

Bu məqsədlərdən irəli gələn əsas vəzifələr isə aşağıdakılardır:

- 1) fikri fiqur ifadəlilik vasitəsi kimi;
- nitqin mövqeyi (qiymətləndirmə, xəbərdarlıq və etiraf);

- predmetin mənası (antiteza, ritorik təyin, qradasiya) fikri dəqiqləşdirmə;

- predmetə münasibət (canlandırma, ritorik nida, dinləyici ilə sıx əlaqə, ritorik xitab üsulları) məsələlərini şərh etmək;

2) söz fiquru ifadələr vasitəsi kimi;

- ritorik təkrarlar (fonetik, leksik və qrammatik təkrarlar);

- inversiya;

- xiazm;

- çox bağlayıcılıq və bağlayıcısızlıq tədqiq etmək.

Tədqiqatın fərziyyəsi. Bədii diskursda ritorik fiqurlar praqmatik və koqnitiv funksiyalar daşıyır; bədii nitqin törənməsi və adekvat qavranılması həm mətni göndərənin niyyəti, həm də mətni qəbul edənin koqnitiv səriştəsi ilə bağlıdır.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Dissertasiya aşağıdakı mühüm elmi yeniliklərə malikdir:

Azərbaycan dilçiliyində ingilis dilinin bədii diskursunda ritorik fiqurlar nöqtəyi-nəzərindən ilk dəfə tədqiq olunur. İngilis dilinin bədii diskursunda ritorik fiqurlar kontekstində fikri fiqurlarla söz fiqurları, eləcə də məcazlarla ritorik fiqurlar biri-birindən dəqiq fərqləndirilərək geniş təhlil və araşdırılması tədqiqatın elmi yeniliyi hesab edilə bilər.

Dissertasiyanın tədqiqat metodu. Dissertasiyada təsviri və kontekstual təhlil və diskurs elementlərinin tədqiqində istifadə olunan metodlardan istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın elmi-nəzəri əhəmiyyəti. Kommunikasiya prosesində hər bir dil vahidinin müəyyən təyinatı və funksiyası var. Həmin funksiyanın reallaşması, müəllif niyyəti ilə onun uzlaşması, sözün potensialından yetərincə istifadə olunmasını öyrənmək və bu bərdəki fikirləri zənginləşdirmək nöqtəyi-nəzərindən qeyd olunan tədqiqat işi ciddi əhəmiyyətə malikdir. Bu məqamları üzə çıxarmaq üçün ingilisdilli bədii diskursun izlənilməsi, ayrı-ayrı müəllif üslubunun müəyyənlişməsi, mövcud ritorik fiqurların həmin janrdə oynadığı mühüm rolun öyrənilməsi baxımından bu tədqiqat işi çox əhəmiyyətlidir. Dissertasiyada ritorik fiqurlar məcazlardan fərqləndirilir, onların spesifik xüsusiyyətləri qeyd olunmaqla bədii diskurda yeri müəyyənlişdirilir. İş ritorik fiqurlar haqqında elmi-nəzəri fikirləri zənginləşdirmək baxımından da xüsusi rola malikdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələrindən diskurs təhlili, ingilis dilinin üslubiyatı və ingilis dilinin funksional təhlili fənlərinin, eləcə də magistratura pilləsində diskursla bağlı keçirilən xüsusi kursun tədrisində istifadə oluna bilər. Dissertasiyadakı fikirlərin dil vahidlərinin

kommunikasiyada rolu, onların praqmatik məqsədlər üçün hansı imkanlara malik olduğunu nəzərə alaraq onun geniş auditoriyaya necə təsir etmək yollarını müəyyənlişdirmək baxımından da praktik əhəmiyyəti böyükdür. Elmi tədqiqatımızın ən mühüm praktik əhəmiyyətindən biri də ritorik fiqurların nitq prosesində auditoriyaya güclü təsir vasitəsi kimi istifadə olunmasını xüsusi olaraq nəzərə çatdırılmasıdır. Natiqlik sənətində intensiyadan asılı olaraq nitqin düzgün, aydın, təsirli və cəlbədicə qurulması üçün ritorik fiqurlardan lazımi səviyyədə istifadə məsələsi çox mühümdür.

Dissertasiyada müdafiyyə çıxarılan *nəzəri müddəalar* aşağıdakılardır:

- nitqin qavranılmasında ritorik fiqurların törəmə mexanizminə cəlb edilməsi hər bir fərdin intensiyasından və intellektual qabiliyyətindən asılıdır.

- nitqin qavranılması prosesində ritorik vahidlərin adekvat dərk olunması dil vahidlərinin yükləndiyi funksional çalarların qəbuledici tərəfindən məqsədəuyğun tutulması deməkdir;

- ritorik fiqurlardan istifadə həm informasiya ötürən, həm də qəbuledənin koqnisasiya sistemi ilə əlaqədardır.

- Bədii diskursda ritorik fiqurlardan istifadə nitqin emosional gücünün yüksəlməsinə xidmət edir.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi ADU-nun İngilis dilinin üslubiyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir. İşin əsas müddəaları 8 məqalədə, habelə elmi-praktik, elmi-nəzəri və beynəlxalq konfranslarda məruzə şəklində elmi ictimaiyyətə çatdırılmışdır. Məqalədən üçü xaricdə çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Birinci fəsil "İngilis dilin bədii diskursunda ritorika problemləri" adlanır və burada aşağıdakı məsələlər şərh olunur.

I.I. Diskurs tədqiqi qərbi, rus və Azərbaycan dilçiliyində. XX əsrin ortalarından başlayaraq Amerika dilçilik məktəblərində, o cümlədən Avropa dilçilik məktəblərində mətn problemi geniş şəkildə öyrənilməyə başlanmışdır. Bu dövrdə Alman və ingilisdilli dilçilikdə (ABŞ və Böyük Britaniya) strukturalist ənənələr aparıcı mövqeyə malik idi, bu səbəbdən də mətn probleminə müraciət Avropa dilçiliyi üçün yeni hadisə sayılırdı, çünki onlar dilçilikdə daha yeni paradigmaya müraciət edirdilər. Bu vaxt yeni linqvistik anlayış kimi diskurs termini meydana çıxdı ki, bu da iki mühüm elmi bazaya əsaslanırdı; bunlardan biri Amerika etnolinqvistika məktəbi,

digəri isə çex dilçilik məktəbi idi.

Müasir dilçilikdə diskurs dinamik proses kimi, nitq isə dil fəaliyyətinin nəticəsi, statik obyekt kimi başa düşülür, bəzən də bu anlayışın yerinə əlaqəli mətn termini işlilsə də, bu uğursuzluğa düşər olmuş, yenidən diskurs termini böyük maraqla gündəmdə qalmışdır.

Bədii diskursda müəllif obrazların arxasında gizlənirsə də, obrazların dili ilə dialoqa girir, onun hiss-həyəcan və düşüncələrini obrazın monoloji nitqində dilə gətirir. Beləliklə, bədii diskurs bu iki amilin əsasında reallaşır.

Diskurs qurularkən müəyyən süjetə, nitq məqsədinə, eləcə də semantik baxımdan nitqin reallaşması və ardıcılığına əsaslanılır.

Azərbaycan dilçiliyi Sovet dövründə rus dilçiliyindən bəhrələndiyindən diskursun şərhində bu elmi nəzəri bazadan qidalanırdı.

Bədii diskursda məcazlaşma fərdin üslubi xüsusiyyətləri, onun psixoloji-mənəvi aləmi, bədii təxəyyül, estetik cəhətdən nitqinin gözəl və daha emosional - ekspressiv qurulması üçün ritorik vasitələrin kifayət qədər istifadə edilməsi ilə səciyyələnir.

Bədii diskursun əsas xüsusiyyəti onun ifadəliliyidir. İfadəli nitqdə yerindən asılı olaraq söz və söz birləşmələri məcazi mühitə daxil olaraq yenidən mənalandırılır, funksional üslub baxımından zənginləşir, yazıçı şəxsiyyəti o üslubda təcəssüm olunur.

Ümumiliklə, incəsənət ritorik fiqurlar toplusundan istifadə etməklə obrazlı dillə təsir vasitəsidir. R.Yakobson vaxtilə qeyd edirdi ki, ritorika dilin kommunikasiya prosesində bədii təsir vasitəsidir.¹

Oxşarlığa görə bir predmetin əlamətlərinin digərinin üzərinə köçürülməsi metafora adlanır, onun əsasında gizlin müqayisə dayanır. Məsələn: 1) *She reached a turn was it here? – took the left and came to what should have been the outlet into the long, low room, but it was only another glittering passage with darkness at the end. She called again but the walls gave back a flat, lifeless echo with no never satians.* (F.S.Fitzgerald, p. 94); 2) *This her – this Sally Carrol! Why she was a happy thing. She was a happy little girl. She liked warmth and summer and Dixie. These things were foreign-foreign.* (F.S.Fitzgerald, p. 95); 3) *The old man's head was very old though and with his eyes closed there was no life in his face* (E.Hemingway, p. 18).

Yuxarıda verilən mətnlərdə *"the walls gave back a flat, lifeless echo"*,

"she was a happy thing", "there was no life in his face" kimi metaforalar sözün neytral mənası ilə məcazi mənasından ibarət olan kontrastın məhsuludur. Metaforik semantika sözün onun əlaqə şəbəkəsindən fərqli mühitə daxil olması ilə səciyyələnir, sözün semantikasındakı yeni çalar da bu kontekstdə yaranır.

Metonimiya isə ad köçürməsinə əsaslanır. Bu sadəcə olaraq ad köçürməsi deyil, insanların həyat təcrübəsindən doğan dünyanı dərkətmənin forması sayılır. Məsələn: *Divorced from her own country, choupette had picked the things out of American life that pandered best to her own self-in-dulgence* (F.S.Fitzgerald, p. 174)

Və: *His mother wanted to see him married, and he could now well afford it – he had a seat on the stock exchange and his earned income came to twenty-five thousand a year* (F.S.Fitzgerald, p. 119).

Yuxarıdakı misallardan görüldüyü kimi, ingilis dilinin professional leksikasında metonimik yolla söz yaradıcılığı xüsusi qeyd olunmalıdır. Ümumiyyətlə sözün daxilində baş verən semantik dəyişmələr leksik sistemin inkişafında çox böyük rol oynayır. Metonimik dəyişiklik zamanı törəmə mənalar assosiativ əlaqələrə əsaslanmaqla sözün semantikasını yeni mənalarla yükləyir və sözün semantik strukturunda genişlənmə baş verir. Məsələn:

It was the sun, it was a light; a torch, and beyond that, and another one, and voices; a face took flesh below the torch, heavy arms raised her, and she felt wet something on the cheek-it felt wet someone had seiged her and was rubbing her face with snow (F.S.Fitzgerald, p. 95).

Burada *"heavy arms raised her"* metonimik dəyişiklik çox gözəl bir assosiasiya yaradır. Qeyd olunan məcazi mənalar əvvəlcə məcazi xarakter daşıyırsa, sonradan onlar dilin lüğət tərkibində fəal işlənərək məcazlığını itirir və silinmiş metafora və metonimiyalara çevrilirlər. Sözün semantikasında kontekstuallıqdan azad olmuş müstəqil məna formalaşır.

Meyozis və ya litota isə hiperbolanın əksinə olaraq, mənənin çox kiçildilməsinə, onun həddindən artıq dəyərsizləşdirilməsinə yönəlir. Məsələn: *It was a large room with a Madonna over the fireplace and rows upon rows of books in covers of light gold and dark gold and shiny red. All the chairs had little lace squares where one's head should rest, the couch was just comfortable, the books looked as if they had been read – some – and Sally Carrol had an instantaneons vision of the battered old library at home with her father's huge medical books, and the oil-paintings of her three great-uncles, and the old couch that had been? Up for forty-five years and was still luxurious to dream in this room struck her as being neither*

¹ Борева Ю.Б. Эстетика. М.: Политиздат, 1988, 496 с. Эстетика Риторика художественной речи и поэтика художественной реальности (www.libua_ru.net/content)

attractive nor particularly otherwise. (S.Fitzgerald, p. 81).

"It was a large room" ifadəsindəki "room" sözünün keyfiyyət və kəmiyyət göstəricisi tədricən zəifləyərək mətnin sonunda dəyərsizləşir və artıq heç bir önəm, əhəmiyyət daşımır. "This room struck, her as being neither attractive nor particularly otherwise". Beləliklə, burada kiçiltmə kəmiyyətdən keyfiyyətə keçir.

R ritorik tədqiqatlarda diqqətimizi cəlb edən E. N. Zaretskayanın apardığı təsnifatdır¹. O, Roma ritorika məktəbində olduğu kimi, ritorik fiqurları iki yerə bölmür: 1. Fikri fiqurlar; 2. Söz fiqurları

1. Fikri fiqurlar içərisinə xəbərdarlıq, antiteza və onun müxtəlif növləri, ritorik xitab və sual daxildir.

2. Söz fiqurları müxtəlif növ təkrarlar, sinonimik cərgə (məhkəmləndirmə faktoru kimi), bağlayıcıların təkrarı, ellipsis, paralelizm, inversiya, xiazma və s. aiddir.

Dissertasiyanın ikinci fəslə "Bədii diskursda fikri fiqurlar ritorik vasitə kimi" adlanır.

II.1. Fikri fiqurlar. R ritorik fiqurlar içərisində fikri fiqurlar nitq fəaliyyəti prosesində xüsusi rolu vardır. Bunlar natiqin mövqeyi, müxtəlif növ antitezalarla, sual və xitablarla, qradasiya, təzad və pauzalarla gedən prosesdir. Bədii diskursda obrazlararası münasibətlər reallaşarkən fikri fiqurlar fəal iştirak edir. Çünki insanlararası münasibətlər birxətli deyil, onların fəaliyyət dairəsi, əqli səviyyəsindən, psixoloji durumundan asılı olaraq insanlar gündəlik həyatda müxtəlif səviyyəli ünsiyyətə girirlər. Bədii diskurs da yazıçının yaratdığı dünya obrazları ilə zəngin olur, obrazlararası münasibətlər də real həyatdakı münasibətlərin proyeksiyasını xatırladır. Süjet xətti boyu obrazlararası münasibətlərdə həyatda olduğu kimi, sual, pafos, güzəşt, fikri yaradıcılar, susma və s. kimi fikri fiqurlardan istifadə olunur. Bunlarsız obrazların dili çox quru, maraqsız və təsirsiz olar. Bəzən pauza bir cümlədə ifadə olunacaq fikri, bəzən də bir mətnin semantikasına müvafiq məna ifadə edə bilir. Ona görə də fikri fiqurlar hələ antik Yunan və Roma ritoriklərinin diqqətini cəlb etmiş və onları digər ritorik fiqurlardan fərqləndirmişlər. Müasir dilçilikdə İ. Mann, Tiksen və S. Tompsonun ritorik struktur nəzəriyyəsi xüsusilə diqqəti cəlb edir².

¹ Зарецкая Е.Н. Риторика Теория и практика речевой коммуникаций М.: Дело, 1998, с. 422.

² Mann W.C., Ch. M.I.M. Matthiessen, S.A. Thompson, Rhetorical structure Theory and Text Analysis. Amsterdam, John Benjamins: 1992, p. 39-78.

Bədii diskursda hər bir fiqur daşdığı funksiyaya görə müəyyən ritorik mövqeyə malikdir. O? ümumi mətn hipertemasına uyğun hərəkətə gəlir, natiqin öz funksiyasını yerinə yetirərək əvvəlki mövqeyinə qayıdır.

Fikri oyunların təşkili dedikdə, müxtəlif fikri vasitələrin taktiki gedişi nəzərdə tutulur. Məsələn: Qradasiya hansısa fikri tədricən gücləndirilərək onun mövqeyinin daha emosional və təsirli ifadəsini yaradır. Qradasiyaya belə halda məlum fikir verilməklə yanaşı, o əlavə olaraq fikri fiqurlarla gücləndirilir. Bu zaman qeyd olunan ritorik prosesdə bir neytral məna və həmin mənaya aid olan gücləndirici faktor iştirak edir.

Fikri fiqurlar mətnə verilən mənaya neytral statuslu məna qədər yeni məna gətirmir, ancaq həmin mənaya təsir edə biləcək qədər yeni çalar verir və ya fikir yeni formaya salınır. Bu cür aparılan ritorik priyomlar fikri oyun hesab olunur. Bunu antitezalarda daha qabarıq görmək olur. Bildiyimiz kimi, antitezalar antonimlərə əsaslanır, əks mənalar qarşılaşdırılır və həmin əkslik təzadlı anlayışların fikri oyunlarda üzləşməsi sayəsində təzahür edir. Antitezaların ritorik gücü ondadır ki, iki əks anlayışın qarşılaşdırılması yeni fikri mənzərəni yaradır. Diskurs yaradıcısı bu ritorik fiqurlardan nə qədər səmərəli və düzgün işlətsə, bədii diskursda işlətsə bir o qədər təsirli alınar, obrazı fərdiləşdirmək üçün yazıçı bu fikri oyundan bir vasitə kimi istifadə etmək imkanı qazanır.

Fikri oyunlar, antitezalarda olduğu kimi, əsas fikirlərə aid fikri oyunla yanaşı, köməkçi fikirlərin də əsas fikirlə birlikdə iştirakı vasitəsi ilə yaranır. Deməli, əsas, fəal ritorik əməliyyat fikirlər üzərində aparılır.

Bədii diskursda natiqin - müəllifin, obrazın mövqeyi əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, obrazlararası münasibətlərdən irəli gəlir. Süjetin inkişafı prosesində münasibətlər gah yumşalır, gah dramatikləşir, gah da çəkişmələrlə davam edir, çünki bədii diskurs bir mətn olaraq bu proseslərin üzərində qurulur.

Müəllif ya dolayısı, ya da birbaşa tərifə keçməklə dinləyicilərdə xoş əhvalruhiyyə yaradır, onu sanki daxilən inamlı olmağa çağırır, mənəvi cəhətdən onu məhkəmləndirir. Ümumiyyətlə, tərifləmə əsas iki mövqedə mümkündür. Biri ruhlandırıcı, digəri isə qiymətləndirici səciyyə daşıya bilər. Bütün hallarda bəyənmə, tərifləmə oyadıçı təsir gücünə malik olur. Müəllif mövqeyi isə cəmiyyətin ideoloji istiqamətindən asılı olaraq özünü göstərir.

Məhz bu məqamda ideya daşıyıcısı kimi bəzi obrazların tərif mövqeyinə çəkilməsi, yazıçı tərəfindən bəyənilməsi müəllif mövqeyinin ifadə olunmasıdır. Məsələn: *But on this night the old man, his beret pulled forward, was still sitting at the table with his map when the door opened*

and Kharkov, the Russian journalist, came in with two other Russians in civilian clothes, leather coats and caps. The corporal of the guard closed the door reluctantly behind them. Kharkov had been the first responsible man he had been able to communicate with. "Tovarish Marty", said Kharkov in his politely disdainful hisping voice and smiled, showing his bad teeth.

Marty stood up. He did not like Kharkov, but Kharkov, coming from Pravda and in direct communication with Stalin, was at this moment one of the three most important men in Spain. (E.Hemingway, *For whom the Bell Tolls*, p.371)

Xəbərçarlıq insanlararası ünsiyyətdə mövcud olan yanaşma tərzlərindən obyektiv reallığı düzgün dərk etmək göstəricilərindən başqalarına mənəvi dəstək formalarından biridir. Xəbərçarlıq süjet xəttinin inkişafına, əsərdə drammatizmin güclənməsinə yeni istiqamət verir və dialoji nitqdə xüsusi ritorik təsirə malik olur. Bədii diskursda xəbərçarlıq məsləhətverici, hədələyici və xətrilədicə ola bilər. Məsələn: 1) *Maria said, "Do not speak. It is better if we do not speak"* (E.Hemingway). *For Whom the Bell Tolls*, p.334); 2) *"Ignacio!" he said "Put the gun on the shoulder of he boy". "Thou"! to Joacin. " Sit there and do not move. Crouch over. More.No. More.* (E. Hemingway, *For Whom The Bell Tolls*, p,283); 3) *You could take the pistol out of the drawer and hold it. "Hadle it freely", was Grandfather's expression. But you could not play with it because it was a serious weapon"* (E.Hemingway, *For Whom The Bell Tolls*, p,297).

Bədii diskursda istər müəllif nitqində, istərsə də obrazların dilində ritorik fiqur kimi güzəşt və ya konsensiusa geniş yer verilir. Güzəşt, adətən, qarşı tərəfdən adekvat addım gözləyir, onu bu hərəkətə təhrik edir. O, təhrikedici, tərbiyəedici və ümumi münasibətlərdə sülhyaradıcı missiyaya malik olur. Məsələn: *"Estoy Listo," Robert Jordan said. "I am ready to do it. Since you are all decided that it should be done it is a service that I can do".* (E.Hemingway, *For whom the Bell Tolls*, p.197)

Diqqət mətnin əvvəlində işlənmiş ispan dilindəki *"estoy listo"* (hazırım) ifadəsindən istifadə olunaraq konkret ispan mühitində ingilis Robert Cordanın müəyyən məqsədlərlə güzəştə getməsinə yönəlir.

Ritorik etiraf konsensus yaradıcı, ümumi anlaşma, fərdlərarası gərginliyi yumşaltma vasitəsidir. Belə bir misala baxaq:

"I am not religious", he said. But I will say ten our Fathers and ten Haven Marys that I should catch this fish, and I promise to make a pilgrimage to the virgin de Cobre if I catch him. That is a promise" (E.Hemingway. *The old Man and the Sea*, p. 50).

Qəhrəman öz-özü ilə daxili konsensus yaradır və məqsəd burada əsas hədəfə, yəni balığın tutulmasına çatmaqdır.

Digər misalda: *An hour after her arrival she received a very kind little letter from the Governors wife asking her to go and have tea with her. She went. She found Mrs Hanney alone, but in a minute the Governor joined them. He expressed his regret that she was leaving and told her how sorry he was for the course.*

It is very kind of you to say that, said Anne, smiling gaily, you must not think I take it to heart. I am entirely on Alban's side. I think what he did was absolutely right and if you do not mind my saying so I think you have treated him most unjustly.

"Believe me, I hated having to take the step I took. Don't let's talk about it" said Anne. (W.S.Maugham, *Selected short stories*, p. 280)

Bəzən etiraflar silsiləsi fərdlərarası gərginliyi yumşaltmağa xidmət edir.

Fəslin ikinci yarımfasli predmetin mənasına daxil olan ritorik fikri fiqurların təhlilinə həsr edilmişdir. Onların birincisi antiteza dilçilikdə ziddiyyət, əkslik, əks qütblərdə dayanma və əks fikirlərin daşıyıcısı anlamında işlənir, antitezalarda xüsusi struktur - semantik qəlibdən danışarkən onun semantik tərəfi ön plana çıxır. Ancaq bu qeyd etdiyimiz strukturdan da müəyyən qədər asılıdır. Diqqətimizi belə bir misal da cəlb edir:

The iridescent bubbles were beautiful. But thy were the falsest thing in the sea and the old man loved to see the big sea turtles eating them (E.Hemingway, p. 30).

Struktur cəhətdən antitezalar "and" bağlayıcısının köməyi ilə də yarana bilər.

V. Şekspirin qəhrəmanı Hamletin monoloqunda *"To be or not to be"* antitezası da ayrıca, fərqli struktura malikdir. Bu antiteza "və yaxud" bağlayıcısının, eləcə də "not" inkarlıq bildirən hissəciyin köməyi ilə yaranır, ancaq həmin qəlib məqamından asılı olaraq bağlayıcının ixtisar olunması variantında (qənaət olunması variantında) da sabitləşmişdir. Onun spesifikliyi də bu qəlibdədir. Belə bir misala müraciət edək:

Mr. Gruyter both disliked and respected him. He disliked him because he was narrow-minded and dogmatic. Himself a cheerful pagan who liked the good things of the flesh and was determined to get as many of them as his circumstances permitted, he had no patience with a man who disapproved of them all. He thought the customs of the country suited its inhabitants and had no patience with the missionaries energetic efforts to destroy a way of life that for centuries had worked very well. He relied on

him because he was honest, zealous, and good. Mr. Jones? An Australian of Welsh descent, was qualified doctor in the group and it was a comfort to know that if you fell ill you need not rely only on a Chinese practitioner, and none knew better than Controller how useful to all Mr. Jones's skill had been and with what charity he had given it. (W.S. Maugham, p.7.)

Yuxarıdakı misalda *disliked* və *relied* əks anlayışları ifadə edən sözlər işlədilmişdir, lakin bu antitez bütövlük cəhətdən zəif bağlılığa malikdir, çünki əks mənalı sözlər qarşı-qarşıya qoyulmur, sadalanılır. Belə nəticəyə gəlmək olur ki, antiteza üçün qarşılaşdırma priyomu təyinedici xüsusiyyətə malikdir.

2. Araşdırılan fikri fiqurlar içərisində ritorik təyinlər isə məntiqi təyinlərdən fərqli olaraq, metafora və müqayisələr şəklində təzahür edir, əlamət və keyfiyyətin müqayisəsi üzərində qurulur. Ritorik təyinlərin bir qrupu isə fikri açılma ilə səciyyələnir.

Fikri təyinlər bəzən bütöv bir mətni əhatə edə bilər və əsas meyar mətn hipertemasına müvafiq hər hansı fikrin aydınlaşmasından ibarət olur. Məsələn: yuxarıdakı misalda bir mətn Anson adlı bir gəncin müəyyənlişməsi, təyin olunması ilə bağlıdır. Adətən, belə təyinlərin qrammatik təyinlərdən fərqli olaraq, vahid düsturu olmur, struktur baxımdan isə sərbəst ola bilər. Metaforik ritorik təyinlər assosiasiyalara əsaslanır. Məsələn:

He's going to put the ice on the Ogre's head and freeze his brains so he can't do any more harm (F.S. Fitzgerald, Short stories, p. 154). *Ice on the Ogre's head* ilə *freeze his brains* arasında assosiasiyalar sayəsində bu bədii diskurs cilalanır.

Fikri fiqurlar içərisində qradasiya emosionallıq və ekspressivlik yaradan fiqur kimi bədii diskursda xüsusi rol oynayır. Qradasiya məzmunca iki cür olur: 1. yüksələn; 2. enən.

Qradasiyanın mühüm əlamətlərindən biri onun intensivliyə malik olmasıdır. İntensivliyin yüksəliş və eniş tempi predmet və hadisələrdən, bədii diskursda yazıçının onlara münasibətindən asılı olaraq müəyyənləşir. İntensivliyi yaradan vasitələr müxtəlif cür olur:

1. Morfoloji vasitələr. Qüvvətləndirici funksiyasını daşıyan sözlər. Məsələn: *The boy is smart, "the woman said smart and cold. Very cold in the head.* (E. Hemingway. For Whom The Bell Tolls, p. 89).

Bu mətnə "*cold*"-un intensivlik tempi iki üzv arasındadır, nəzərdə tutulan obyektlə "*the boy*" bağlı keyfiyyət göstəricisi "*cold*"-un adi dərəcədən yuxarıya doğru artımı ritorik yolla gedir. Qeyd olunan morfemlərin funksiyası morfoloji çərçivə ilə məhdudlaşmayaraq, onun

hüdudlarından kənara çıxır, nitq fəaliyyəti zamanı kommunikasiya üçün lazım olan ritorik məzmunla yüklənir.

2. Leksik-sintaktik vasitələr. Buraya leksik təkrarlar və həmcins təkrablərdən ibarət təkrarlar aiddir:

Originally the land was owned by the state and by living on it and declaring the intention of improving it, a man could obtain title to a hundred and fifty hectares. (E. Hemingway. For Whom The Bell Tolls, p. 186). Misalda üç tərkib "land"ə aid olub, onlar həmcins təyinlər kimi çıxış edir. Dildə həmcins təyinlərin mövcudluğu hər bir dilin qrammatik normalarına müvafiq olaraq mövcuddur.

Qeyd etmək lazımdır ki, yüksələn qradasiya həm semantik, həm də emosionallıq və coşğunluq tempinin artımı ilə bağlıdır.

Növbəti fikri ritorik fiqurlardan fikridəqiqləşdirmə bədii diskursda səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Ekzerqaziya müəyyən qədər ritorik təyinlərə oxşayır, lakin özündən əvvəlki üzvü izah etsə də, təkcə onu təyin etmir, həm də qradasiyada olduğu kimi, ona emosionallıq əlavə etməklə fikri qradasiya yaradır. Daha doğrusu, onda təyin etmə xüsusiyyətindən ən çox qradativ xüsusiyyət mövcuddur. Belə bir ingilis bədii mətninə diqqət yetirək:

At my age I don't even hesitate to confess that entirely unchivalrous images of Allie Calhoun – that lovely name-rushed into my mind. (F.S. Fitzgerald, Selected short stories, p. 180).

Qeyd olunan misalda ritorik baxımdan əlavə ilə mətnə daxil olunan "*that lovely name*" bədii diskursda xüsusi təsirə malik ritorik bütövlük yaradır və konkret obyektin "*Allie Calhoun*" emosional mənzərəsini ifadə edir. Faktiki olaraq həmin məqamın obrazın həyatında necə önəmli rol oynadığını bu ritorik fiqur vasitəsi ilə çatdırır. Deməli, ritorik fiqurlar kommunikasiya prosesində müəyyən qədər də informativ rola malik olur.

Predmetə münasibət baxımından ritorik fiqurlardan biri kimi pauzanın geniş imkanları vardır. Başqa ritorik fiqurlardan fərqli olaraq, pauza sözlərlə deyil, nitq axınında müəyyən interval daxilində fasilə verməklə yaradılır. Pauza ixtiyari hərəkətdir. İngilisdilli bədii diskursda obrazların psixoloji durumundan çıxış edərək ritorik pauzanı nəzərdən keçirək:

"Anson", she called, laughing a little. "Just a minute", he answered from his bathroom... then after a brief delay: "Now you can come in". (F.S. Fitzgerald. Selected short stories, p. 115).

Buradakı üç nöqtə ilə ifadə etməklə iki amili – məntiqi və ritorikliyi özündə ehtiva edir. Bəzən üç nöqtə ilə yanaşı, pauzaya işarə edən digər qrafik vasitə, yəni tire də işlənir.

Ritorik fiqurlardan biri sayılan canlandırma mahiyyət etibarı ilə metaforaların bir növüdür, ancaq onlar bir-birinə nə qədər yaxın olsalar da, ciddi şəkildə fərqlənirlər.

İngilis dilli bədii diskursda meşə, çay, səhra və s. canlandırılaraq ünsiyyət obyektinə çevrilirlər; sanki insan animistik düşüncənin təzahürü kimi onların ruhu ilə danışır. E.Hemingueyın "Qoca və dəniz"də dəniz, günəş, balıq, külək canlandırılaraq təsvir olunur. Onlara canlı varlıq və hətta dost kimi müraciət olunur. Məsələn: *The wind is our friend, anyway, he thought.* (E.Hemingway. The Old man and the sea, p. 91).

Canlandırma reflektiv xarakter daşıyaraq insanların düşüncə tərzini kimi onu biz özümüz də hiss etmədən onlardan istifadə edirik. Məsələnin məntiqi tərəfi ondan ibarətdir ki, insan bütün varlıqları öz dilində dindirə bilir, hətta onlarla fikrini bölüşə bilir. Beləliklə, insan qeyd olunan varlıqlarla yaxın olduğu qədər də əks qütbə dayanır,

Bədii diskursda çox işlənən ritorik fiqurlardan biri də ritorik nidalardır. İnsan həyatı, hiss, emosiya və həyəcanla dolu olduğundan, onlar gah müsbət, gah da mənfi mənə ilə yüklənir. Hər dəfə emosiyaya müvafiq olaraq ritorik nida öz ifadəsini tapır. Ritorik nidaları aydınlaşdırmaq üçün belə bir mətnə müraciət edək. Məsələn: *Edna isn't a member of your family. She most certainly is! His anser mounted.* (F.S.Fitzgerald. Selected Short Stories, p. 121).

Bu mətndəki nida iki cür ifadə oluna bilər: birinci halda sadə nəqli cümlə kimi, ikinci halda isə nida cümləsi kimi. "Most" və "certainly" zərf və qoşması da mətnə emosionallıq verir. Bütün hallarda cümlə öz informativliyini qoruyub saxlayır. Nida cümləsində informativliklə yanaşı, hiss, həyəcan, sevgi, nifrət, istək və s. hisslər xüsusi mahiyyət daşıyır, bu onun ritorik funksiyasına aiddir.

Fikri fiqurlar içərisində dinləyici ilə ən sıx əlaqə yaradan fiqur ritorik xitab və suallardır.

Ritorik xitablar qrammatik xitabları təkrar etmir, nitq prosesindəki onların qeyd olunan ritorik funksiyasını öyrənir. Həmin funksiya mövcud qrammatik vahidin üzünə yüklənmiş əlavə çalardır. Onları təqribi olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. İnsanlara müraciət. Məsələn: *I can't tell. She's wilfull. What shall I do? Fleur!* (J.Galsworthy. 95).

2. Digər canlılara müraciət. Məsələn: *Bad news for you, fish, he said and shifted the line over the sack that covered his shoulders.* (E.Hemingway, p. 54).

3. Dini etiqağa müraciət. Məsələn: *Holy Mary, Mother of God, pray for*

us sinners now and at the hour of an death. Amin. (E.Hemingway, 54 - 55).

4. Özünə müraciət: *Be calm and strong, old man, he said.* (E.Hemingway, p. 78).

5. Əşyalara müraciət. Məsələn: *Keep my head clear, he said against the wood of the bow.* (E.Hemingway. p. 81).

Ritorik sual nəyinsə ya təsdiqi və ya inkarı ilə bağlı olan cavab tələb etməyən fiqurdur.

Ritorik sual sual-cavab gedişinə malik olur.¹ Bədii nitqdə ritorik sualın bir neçə vəziyyətdə özünü göstərdiyinin şahidi oluruq.

1. Ritorik sualla inandırma fiquru kimi bir neçə sualın verilməsi. 2. İnandırma məqsədi ilə bir neçə ritorik sualın ardıcıl verilməsi. 3. Natiq sualı verir və heç kimdən cavab gözləməyərək özü onu cavablandırır. 4. Natiq sual verir və onun cavabı qarşı tərəfin ixtiyarına verilir.²

Dissertasiyanın "Bədii diskursda söz fiqurları ritorik vasitə kimi" adlı üçüncü fəslində ritorik, fonetik, leksik təkrarlar təhlil olunur. Əgər fikri fiqurlarda ritorik əməliyyat, əsasən, fikri səviyyədə aparılırsa, söz fiqurları nisbətən sadə quruluşludur, onların ifadəçiləri olan sözlər nitqdə müxtəlif mövqələrdə işlənilməklə ritorik cəhətdən yüklənir, çatdırılacaq fikrin ifadəsinin nominativ tərəfi ilə yanaşı, onun emosional tərəfini də formalaşdırır.

Ritorik fiqurların dəyərlilik meyarı onların praqmatik kontekstdə oynadığı rolla bağlıdır. Bu, bədii diskursda müəllif fikrinin ifadəsinə xidmət edir. Məsələn: V.Qibson E.Hemingueyın yaratdığı bədii mətnlərə müraciət edərək belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, bu yazıcının üslubunun səciyyəvi cəhəti onun əsərlərində "and" bağlayıcısından tez-tez istifadə olunmasıdır.³ *And it isn't so bad, he thought. It really isn't so bad at all. I don't know whether anyone has ever done it before.* (E.Hemingway. For Whom The Bell Tolls, p. 327).

Burada "and" bağlayıcısı hər iki mətndə çox güclü additivizm münasibətlərini formalaşdırır.

Burada ritorik təkrarlardan danışılmaqla məqsədyönlü, qabaqcadan müəyyənləşmiş, kommunikasiya prosesində hansısa məqsədə xidmət edən dil vahidlərinin funksional tərəfi araşdırılır. Ritorik təkrar, sıfır təkrarlardan fərqli olaraq müəyyən informativ yükə yüklənmiş emosionallıq və ya

¹ Одинцова В.В. Стилистика текста. М.: Наука, 1980, с. 129.

² Петров О.В. Риторика. М.: Проспект, 2007, с. 123.

³ Gibson W. An Essay on Modern American Prose Styles. Tough, Sweet and stuffy. Indiana University Press, Bloomington, 1966, p. 28-42.

ekspresivliklə səciyyəvidir.

Belə təkrarlarda ritorik yüklənmə dil vahidlərinin adi informativ funksiyası ilə yanaşı informativ yükə müəyyən qədər əlavə olunan emosional-ekspressiv çalarla səciyyələnir.

Adi təkrarla ritorik vasitə təkrar arasında ciddi fərq vardır. Ritorik təkrar diqqəti cəlb edən məsələni şüurun üst qatına çıxarır, onu xüsusi olaraq nəzərə çatdırır. Bu ritorik vasitə bütövlükdə mətnin kontekstinə işarə edir, onu emosionallıq-ekspressivlik cəhətdən zənginləşdirir, poetik effekt yaradır və nəhayət mətn hissələri arasında semantik- struktur bağlılıq yaradır.¹ Belə təkrarlar, adətən, dilin fonetik, morfoloji və sintaktik səviyyələrində reallaşır.

Fonetik təkrarlar sırasına daxil olan assonanslar adi nitqdə reallaşır.

Assonans - bədii diskursda müəyyən nitq kəsiyində vurğulu saıtlərin təkrarından ibarətdir. Bu təkrarlar bir neçə sözdə iştirak etməklə onların birliyini yaradır, nəticədə də həmin birlik ritorik cəhətdən motivləşir. Saıtlərin belə ahəngi qafiyə də yaradır.² Əlbəttə, səslərin belə düzəlməsi burada iştirak edən sözlərin semantikasına mənfi təsir etmir. Məsələn: *He was pale as a sheet, and she knew that she was as bad. They stood staring at each other in the steamy heat, redolent of the mushy scent of earth, of potted geranium, and of vines coming along fast.* (J.Galsworthy, The Forsyte Saga, p. 154). Burada [I:] (sheet və heat) və ə (bad və fast) samit səslərinin təkrarı belə bir effekt halı yaradır.

Assonanslar oxşar səsləri də əhatə edir və nəticədə bəzən sonda yerləşən təkrarlarla - epiforalarla qarışdırılır. Ona görə də oxşar sözlərlə səslər fərqləndirilməlidir. Məsələn: *"If I could make a little song – A Little song to soothe my heart!* (J.Galsworthy, The Forsyte Saga, p. 203). C.Qolsuorsi bu şeir parçasında song sözündəki o saiti ilə soothe sözündəki [u] saiti arasında özünəməxsus bir ahəng yaradır.

Alliterasiyaya samit səslərin təkrarı kimi başa düşülür. İngilisdilli bədii diskursda alliterasiya kimi ritorik fiqurlar sətirin əvvəlində, ortasında və

¹ Pickington A. Poetic effects. Cingna 87: 29-51, 1992, Sperber D., Deirdre W., Relevance: Communication and Cognition and edition Oxford: Blackwell, 305 p. 1995

² Литература и язык. Современная иллюстрированная энциклопедия. М.: Росмэн, 2006, с. 416(dik.academik.ru/uik.nsf/end_literature).

Звуковой повтор — поиск смысла // Варла Шаламов
(shalamov.ru/library/21/62.html)

sonunda gələn samit təkrarlanmasını nəzərdə tutur.

Belə bir misala müraciət edək: *He was still muttering it over to himself at the window when he heard his name called, and, turning round, saw Fleur. At that amazing apparition, he made at first no movement and no sound, while her clear vivid glance ravished his heart.* (J.Galsworthy, The Forsyte Saga, p. 203).

Bu mətndə [h] və [m] samitlərinin prosesual şəkildə təkrarlanmasının davam etməsi, bir-biri ilə həmahəngləşməsi bu bədii diskursdakı iş ahəngi ilə üzvü əlaqə yaradır, onu qabardır. Onlar təkcə isin nominativ mənzərəsini yaratmır, həm də onun məzmununa emosional müdaxilə edir; nəticədə də iş prosesi ilə onun ifadəsi arasında bir ahəng yaranır.

Ritorik fiqurun praqmatik funksiyası da məhz bu cür təkrarla bağlıdır.

Tam təkrarlar, ümumiyyətlə, mətn yüklü sözün bir neçə cümlənin başlanğıcında ardıcıl təkrarından ibarətdir. Azərbaycanda xalq arasında "kəlmə başı deyirsən" ifadəsinin işlənməsi də bu məntiqlə bağlıdır. Morfem təkrarı isə hansısa sözün və ya əsasın müvafiq şəkildə təkrarını bildirir. Tam təkrardan fərqli olaraq, morfem təkrarı müəyyən qədər də səs ahənginə əsaslanır. Bu ritorik fiqurun ritorik yüklənməsi də bundan ibarətdir. Bədii diskursda bir neçə təkrar növündən yerli – yerində istifadə etmək bədii mətni daha təsirli vasitəyə çevirir. Belə xüsusiyyətlər yazıçı üslubunu səciyyələndirən əlamətlərdən biri ola bilər. Məsələn:

To say that Jon Forsyte accompanied his mother to Spain unwillingly would scacely have been adequate. He went as a well-natured dog Poes for a walk with its mistress, leaving a choice mutton bone on the lawn. He went looking back at it. Forsyte deprived of their mutton-bones are won't to sulk. But Jon had little sulkiness in his composition. He adored his mother, and it was his first travel. (J.Galsworthy. The Forsyte Saga. p. 96).

Ən çox poetik dil üçün səciyyəvi olan bu ritorik fiqurlar bir-birinin ardınca yüksələn emosiyanın ifadəçiləridir. Hər dəfə *"He, Spain, I'd"* və s. təkrar olunduqca obyekt yaxınlaşır, onun emosional təsviri başlayır və intensiv xüsusiyyət qazanır. Həmin xüsusiyyətlər nominativliklə elə qovuşur ki, ayrıca ritorik situasiya yaranır, ritorik bəzənmə subyektiv akt kimi reallaşır.

Dissertasiyanın III fəslində ritorik fiqurlar içərisində düzəltmə fiqurlar da bədii diskursda geniş istifadə olunur. Onlardan ən çox yayılmış fiqur qrammatik paralelizmdir.

Paralelizm iki və ya daha çox cümlədə qrammatik və semantik oxşarlığa

əsaslanır¹. Qədim yəhudi dini kitabları üzrə tədqiqat aparan R.Laut həmin mənbələrdə rast gəldiyi simmetrizmi paralelizm adlandırmaqla bu istiqamətli tədqiqatlara başlanğıc verir². Əgər qrammatik paralelizm daha çox qrammatik struktur məsələlərini əhatə edərsə, semantik paralelizmdə fikir oxşarlığını və ya üst-üstə düşmə əsas götürülür. Məsələn:

1. *I read the book and said my view to the author about it.*

2. *I told my view about the book after I had finished reading.*

3. *As soon as I finished reading the book I said my view to the author about it.*

4. *Mən əsəri oxudum ki, müəllifə fikrimi bildirim.*

Yuxarıdakı misallarda eyni fikir nisbi fərqlərlə, daha çox struktur fərqi ilə verilir; fikirlərin tam üst-üstə düşməsi, eyni hökmün ifadə olunması onların semantik paralelizmi deməkdir və onları paralel sintaktik konstruksiyalarla vermək mümkündür; onun sintaktik paralelizmlə bağlılığı da bundan ibarətdir.

Sintaktik paralelizm dedikdə, cümlələrdə oxşar qrammatik strukturun üst-üstə düşməsi nəzərdə tutulur. Üst-üstə düşmə cümlə strukturunun bir hissəsini və ya bütövlükdə əhatə edə bilər. Birinci halda tam, ikinci halda isə natamam sintaktik paralelizm özünü göstərir. Paralel konstruksiyaların yaratdığı ritm emosiyanın yavaş-yavaş artması və müəllifin daxili çırpıntılarının xüsusi hissi bir səviyyəyə qalxması ilə müşahidə olunur. Paralel konstruksiyalar bəzən semantik cəhətdən əks mənalı sözlərin qarşılaşdırılması əsasında formalaşa bilər.

Antitetik semantik sözlər paralel strukturun üst qatında təzahür olunaraq ritmlə semantikanın sintezini yaradır. Sintaktik quruluşla semantika simmetriyası göstərilən poetik əsərlərdə ciddi emosional, eləcə də dəyərləndirici hiss və coşğunluq yaradır.

Cümlə kontekstində tərkiblərin paralelizmi də tez-tez təsadüf olunan faktıdır: *She came swiftly; she came cool. She greeted him as if he were a brother.* (J.Galsworthy, *The Forsyte Saga*, p. 82).

İfadəli tərkiblərin paralelizmində semantik cəhətdən paralel əlamətlər sadalanır. Burada sadalama həm semantik, həm də struktur xüsusiyyətləri

¹ Вселовский А. Психологический параллелизм и его формы в отражении поэтического стиля. Сбор. сочин., 1 СПб.: .: Собр. сочин., т. I, СПб, 1911 (dic.academic.ru/Параллелизм); Литературная энциклопедия: в 11 т., Т. 8 М.: ОГНЗ. RSFSR. 1939, с. 443-444.

² Якобсон Р. Грамматический параллелизм и его русские аспекты. Работа по поэтике. М.: Прогресс 1987, с. 99-132

ilə səciyyəvi olduğundan onların sintezi güclü ritorik mühit yaradır.

Mürəkkəb sintaktik bütövlər kontekstində işlənilən sintaktik paralelizm sərbəst mövcud olan sadə və mürəkkəb cümlələrin paralelizmindən ibarətdir. Məsələn: *Oh, muck my grandfather and muck this whole treacherous muck-faced mucking country and every mucking Spaniard in it on either side and to hell for ever. Muck them to hell together, Cargo, Prieto, Asensio, Miaja, Rojo, all of them. Muck every one of them to death to hell. Muck the whole treachery-ridden country.* (E.Hemingway. *For Whom the Bell Tolls*. p. 326).

Burada da paralel cümlələr verilir və bunun əsasında qalxan ritm yaranır, xüsusi bir mühit reallaşaraq müəyyən bir mövqə tutmasını şərtləndirir.

Bədii diskursda ritorik fiqurlardan biri də inversiyadır. İnversiyadan həm qrammatikada, həm də ritorikada bəhs olunur. Ritorikada o danışanla dinləyən arasındakı münasibətlərin adekvat qavranılmasına xidmət edir. Bununla bağlı İ.Qalperin ingilis dilində inversiyadan danışarkən onu aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir¹:

1. Tamamlıq cümlənin əvvəlində gəlir: *To her mother she said:...* (J.Galsworthy, 152).

2. Təyin təyinolunandan sonra gəlir: *Pondridge – she said – the healer, was such a fine man, and he had such difficulty in making two ends meet, and getting his theories recognized.* (J.Galsworthy, 103).

3. Xəbərin ad hissəsi mübtədadan əvvəl gəlir: *You've no idea how devoted Pondridge is.* (J.Galsworthy, 103).

4. Xəbərin ad hissəsi bağlayıcı feldən əvvəl gəlir, yaxud onların hər ikisi mübtədadan əvvəl gəlir: *And again came the feeling that it was all dead and disgusting, his own love so different!* (J.Galsworthy, 187-188).

5. Tərzi- hərəkət zərfi mübtədadan əvvəl gəlir: *Aiming at the centre of his chest, a little lower than the device, Robert Jordan fired.* (E.Hemingway. 236).

6. Tərzi-hərəkət zərfliyi və xəbər mübtədadan əvvəl gəlir: *The first to come were The Hon Miles Malpractice and David Lennox, the photographer.* (E.Waugh. 129).

R ritorik fiqurlardan biri sayılan xiazm atributiv, predikativ və digər söz birləşmələrini əhatə edir. Məsələn:

Muck their egotism and their selfishness and their selfishness and their

¹ Гальперин И.П. Очерки по стилистике английского языка. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958 с. 188.

egotism... (E.Hemingway. 326).

Xiazm genişləndirilmiş olmaqla, oxucunu əlavə məlumat ilə zənginləşdirir və bədii diskursda onu estetik cəhətdən qidalandırır, özünəməxsus şəkildə ona təsir edir.¹

Nəhayət, ritorik fiqurlar kimi çoxbağlayıcılıq və bağlayıcısızlıq bədii diskursda yüksək emosionallıq və ritorik dəyər yaradan vasitələrdən biridir. Çoxbağlayıcılığın məğzində cümlədəki həmcins üzvlərin bağlanması üçün düşünülmüş şəkildə bağlayıcıların sayını artırmaqla bədii təsir dərəcəsini yüksəltmək və nəticə etibarilə maksimum pragmatik məqsədə nail olmaq durur.

Çoxbağlayıcısızlığın əksinə olaraq mətndə bağlayıcısızlıq da bir ritorik fiqurdur və mahiyyət etibarilə çoxbağlayıcısızlığa qarşı durur. Məsələn, *He reached his house about six o'clock. The air was heavy, midges biting, thunder about. Taking his letters he went up to his dressing-room to cleanse himself of London. An uninteresting post. A receipt a bile for purchases on behalf of Fleur. A circular about an exhibition of etchings. A letter beginning: "Sir, - I feel it my dirty".* (J.Galsworthy, 134).

Beləliklə, bədii diskursda bağlayıcısızlıq mükəllimə prosesini intonasiya cəhətdən asanlaşdırır; diskursda cərəyan edən hadisələrin axın tempini, emosiyasını artırır.

Dissertasiyadan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, dil vahidləri insanların intellektual səviyyəsindən asılı olaraq əlavə yüklənə bilər ki, bu da nitqin optimallaşmasına xidmət edir.

Bədii diskursun əsas xüsusiyyəti onun ifadəliliyidir.

Nitqin ifadəliliyi obrazlı dillə yaradılan əyanılıqdır; situasiyanın bütün təsirli parametrləri ilə qavranılmasıdır.

Müasir ritorikada məcazlarla fiqurlar dilin ifadəliliyi planında bir nöqtədə birləşsələr də, işarə motivlənməsi cəhətdən fərqli qruplarda birləşirlər.

Bədii diskursda hər bir fiqur daşdığı funksiyaya görə müəyyən ritorik mövqeyə malikdir.

Fikri fiqur, demək mümkündürsə, fikirlə oyun prosesini özündə ifadə edir. Bu, nitqin mövqeyi, müxtəlif növ antitezalarla, sual və xitablarla, qradasiya, kontrast və pauzalarla nitq intensiyasından asılı olaraq aparılan oyundur.

¹ Береговская Э.М. Очерки по экспрессивному синтаксису. М.: Рохс, 2004, с. 22-59; Крылова О.А. Хиазм: Текстовая природа экспрессивности. Стилистика IV, 1995, с.210-214 (kak.znate.ru/docs/index-54118.html?page=48)

Fikri fiqurlarda ritorik əməliyyat, əsasən, fikri səviyyədə aparılırsa, söz fiqurları nisbətən sadə quruluşludur, onların ifadəçiləri olan sözlər nitqdə müxtəlif mövqələrdə işlənilməklə ritorik cəhətdən yüklənir; çatdırılacaq fikrin ifadəsinin nominativ tərəfi ilə yanaşı, onun emosional tərəfini də formalaşdırır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı elmi məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Bədii diskursda ifadəlilik fiqurları // Dil və ədəbiyyat. Bakı: ADU, 2010, 3, s. 115-120
2. Ritorik vasitələrin mətnyaradıcı xüsusiyyətləri // Dil və ədəbiyyat. Bakı: ADU, 2011. 2. s. 118-124
3. İngilis dilli bədii diskursda ifadəlilik fiqurları / Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. Respublika elmi-praktik konfransının tezisləri. Bakı: ADU, 2012-ci il 7-8 iyun, s.14-15
4. Figures of Thought in the English Discourse // International journal of English Linguistics. Canadian Center of Science and Education. V. 2, December 2012, № 6, p. 86-91
5. İngilis dilli bədii diskursda ritorik fiqurlar (Ritorik suallar və xitablar). Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri / Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: ADU, 27-29 noyabr 2012, s. 234-237
6. Some Rhetoric Figures in English Literaty Discourse // Süleyman Demirel Universitesi Fen Edebiyyat Fakültesi. Sosial Bilimler Dergisi Aralık, 2013, Sayı 30, s. 331-338
7. Некоторые риторические фигуры в англоязычном художественном дискурсе // Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г.Короленка. Филологические науки, 2013, № 2, с. 123-128
8. Ritorik təkrarlar söz fiquru kimi // Azərbaycanca xarici dillər. Bakı: Mütərcim, 2013, № 3 (23), s. 48-54.

ФИГУРЫ ЭКСПРЕССИВНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Резюме

Настоящая диссертация посвящена исследованию фигур экспрессивности в английском художественном дискурсе.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, библиографии, состоящего из наименований и списка художественной литературы, послужившего материалом исследования.

Во введении обосновываются выбор темы, объект и предмет исследования, его актуальность, научная новизна, теоретическая и практическая значимость, формулируются цель и задачи, основное положение, выносимые на защиту. Здесь же определяются методы исследования, а также излагаются сведения о его апробации.

В первой главе, озаглавленной «Исследования дискурса в западной, русской и азербайджанской лингвистике» рассматриваются основные направления в изучении фигур экспрессивности и уточняются некоторые положения риторических фигур в образовании художественного дискурса.

Во второй главе анализируются фигуры мысли как риторические фигуры в художественном тексте. Автором также предлагается классификация фигур мысли и их влияние на градацию значения экспрессивности.

В третьей главе проводится исследование фигур слова как риторические фигуры в усилении эмоций, чувств и экспрессивности.

В заключении дается обобщение результатов проведенного исследования.

RHETORICAL FIGURES IN ENGLISH LITERARY DISCOURSE

Summary

The present thesis deals with figures of expressivity by means of rhetoric figures in English literary discourse. The thesis comprises Introduction, three chapters, conclusion and the list of references, including sources.

Introduction substantiates the choice and urgency of the theme, determines the aim and its goals, theoretical and practical significance, its object and subject, the methods of investigation in the research as well as provides brief information on the structure of the thesis.

The first chapter entitled "Discourse research in Western, Russian and Azerbaijani linguistics" covers the theoretical issues related to the linguistic status of the figures of expressivity and different approaches to their study in linguistics.

Chapter 2 deals with the figures of thought as the figures of expressivity and their peculiarities in the formation of English literary discourse.

Chapter 3 represents the analysis and classification of the figures of word as the figures of expressivity and their specific features in English literary discourse.

In conclusion the author summarizes the basic results of the research.